

UNA ALTRA TRADUCCIÓ AL CATALÀ DE LA CARTA DE LÈNTUL AL SENAT DE ROMA

Maria Mercè López i Casas
Universidade de Santiago de Compostela

La carta de Lèntul al Senat de Roma és un document on el suposat predecessor de Pilat testimonia l'existència d'un home singular a Judea, considerat per les gents «propheta veritatis». La lletra, tramesa al Senat de Roma, perfila la figura i la imatge de Jesús, constituint un veritable retrat que sembla entroncar amb la representació síria de la figura de Crist¹: un jove de cabells llargs i barba curta, d'harmonioses proporcions, amb una intensa i profunda mirada, capaç d'expressar tot l'amor i benignitat, però també rigor i duresa.

Malgrat el document es diu conservat “in libris annalibus apud romanos existentibus”, el text és un conegut apòcrif². La carta devia gaudir de certa fama quan Ludolf de Saxònia, el Cartoixà, decidí d'incorporar-la al pròleg de la seva *Vita Christi*³. L'obra de Ludolf de Saxònia va ser molt popular des que va ser escrita a mitjan segle XIV, però la impremta va revifar el seu èxit. A partir de la primera edició coneguda (Colònia, 1472), va ser reeditada profusament, essent una de les lectures recomanades pels erasmistes⁴. El llibre del Cartoixà és una extensa paràfrasi dels Evangelis, que caldria encabir dins de la literatura devota de meditació sobre la figura i els fets de

---

¹ La imatge de Jesús, tal com ho ham assenyalat Hugo O. Bizzarri i Carlos N. Sainz de la Maza (1994, pp. 47-48), concorda amb la difosa per les arts plàstiques de finals del XII i del segle XIII (portades de catedrals gòtiques, com la façana sur de Chartres, el «Beau Dieu» de Amiens, i fins i tot el Crist pintat per Giotto a la capella Scrovegni de Pàdua), encara que podria connectar amb tradicions molt més antigues, fruit de l'interès dels primers cristians en saber l'aparença de Jesús.

² La seva falsedat va ser desvetllada per Lorenzo Valla el 1440 (vid. Hugo O. Bizzarri y Carlos N. Sainz de la Maza 1994, p. 47)

³ Ludolph de Saxònia va emprar la recensió *a* de la carta, la més antiga des del punt de vista paleogràfic (Mary Inmaculate Bodenstedt 1944, pp. 28-29). Per a una revisió de l'obra del Cartoixà és fonamental el treball de Walter Baier (1977).

⁴ Entre d'altres, Juan de Valdés. Va ser també llibre de capçalera de Sant Ignasi i de Santa Teresa de Jesús (Marcel Bataillon 1966).

Jesús, al costat de les altres *Vitae Christi*⁵ medievals que, en definitiva, cerquen una familiaritat amb l'Home-Déu Crist, que a poc a poc dugui de la visió afectiva sensible a la contemplació de la Divinitat. Es podia meditar la vida de Jesucrist de quatre maneres: mitjançant les fonts canòniques, des de les revelacions dels sants, a partir dels arguments i opinions dels teòlegs, i aprofitant les invencions de la nostra fantasia. Aquesta darrera tècnica permet una participació directa en els fets que es mediten: acompanyar la Mare de Déu o parlar amb Jesús⁶. No ens ha d'estranyar doncs, que un retrat on es destaquen els trets físics de Jesús obri la compilació de Ludolph de Saxònia, era l'encarnació perfecte del cristocentrisme pràctic tan exitós a la tardor medieval. L'obra del Cartoixà va gaudir d'una gran difusió no solament en llatí sinó que va ser traduïda molt aviat a les llengües vernacles⁷. Concretament a la Península Ibèrica, tenim la versió portuguesa feta el 1446 per fra Bernardo de Alcobça per encàrrec d'Isabel, duquesa de Coïmbra (impresa el 1495 a instàncies dels reis de Portugal)⁸, la versió castellana, estampada a Alcalá de Henares, el 1502-3, feta per manament dels Reis Catòlics, essent el traductor fra Ambrosio Montesino, i la traducció catalana de Joan Roís de Corella, estampada a València el 1495⁹, sense la magnificència tipogràfica de les de Castella i Portugal, ja que fou fruit de la iniciativa privada¹⁰.

⁵ Entre d'altres, les famoses *Meditationes Vitae Christi* del Pseudo-Bonaventura, l'*Arbor Vitae Crucifixae Jesu* de Fra Ubertí de Casale i la *Vita Christi* de Fra Francesc Eiximenis.

⁶ Sor Isabel de Villena, abadessa del convent de la Trinitat de la ciutat de València i autora d'una VC en català (*Vita Christi de la reverent abbadesa de la Trinitat*, València, Lope de Roqua, 1497), du fins a les últimes conseqüències el quart mètode que hem comentat i ho redueix tot a models pràctics de meditació, de la voluntat.» p. 47. El llibre de Hauf (1990) és una recopilació de diferents treballs ja publicats, el més interessant pel que ens pertoca es titula «Teologia i fantasia: la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena i la tradició de les «*Vitae Christi*» medievals», pp. 323-397. Pel clima espiritual de la València de les acaballes del XV vid. Hauf, 1994.

⁷ La traducció més antiga coneguda es va fer a Holanda, cap el 1400, Bodenstedt (1944, p. 20).

⁸ Hi ha edició facsímil, encara que parcial, de la traducció portuguesa: Ludolphus de Saxonia, *O Livro de Vita Christi em linguagem português: Edição fac-similar e crítica do incunabulo de 1495 cotejado com os Apógrafos por Augusto Magne*, I. Rio de Janeiro, Ministério da Educação e Cultura, Casa de Rui Barbosa, Centro de Pesquisas, 1957.

⁹ Per conveniència editorial es publicà començant per la part que contenia la Passió de Crist: *Lo quart del Cartoixà arromançat per lo Reuerent e magnífich mestre Ioan Roïç de Corella, caualler e mestre en sacra theologia* (València, Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz, 16 de febrer de 1495). Després li seguiren *La terça part del Cartoixà* (València, Lope de la Roca, 1495), *Lo primer* (València, Pedro Hagenbach i Leonardo Hutz, 1496) i finalment *Lo segon* (València, Cristòfol Cofman, 1500). Segueixo per citar els editors de les tirades les indicacions fetes per R. Miquel i Planas en la seva introducció a les *Obres de J. Roïç de Corella*, 1913, pp. xviii-xxv. Hi va haver més edicions en el marge de molts pocs anys, la qual cosa patentitza el gran èxit editorial (De *Lo quart* Lope de la Roca en fa una reimpressió el 6 de novembre del mateix any 1495 a València; hi ha una reedició de *Lo terç* sembla que l'any 1502, encara que no en sabem l'editor; l'any 1513 es torna a editar *Lo quart*, a València, el 24 de maig per Gorge Costilla; i l'any 1518, *Lo primer*, a Barcelona, 26 d'octubre, per Joan Rosembach).

¹⁰ Miquel Albert va finançar les dues primeres edicions de *Lo primer* i *Lo quart*. Per un document transcrit per Lluís Cerveró Gomis i publicat per Philippe Berger (1987, doc. B-2), sabem que quan va morir Roís de Corella hi havia entre els seus béns 780 volums del Cartoixà (solament de *Lo primer* i *Lo quart*). El fet que aquests exemplars estessin en mans de l'escriptor significa (així ho ha assenyalat Serrano Morales, 1898-1899, pp. 6-8) que hi hagué una intervenció financera important per part de Roís de Corella en les despeses de l'edició. D'altra banda el número de 780 és prou significatiu a l'hora de valorar l'èxit editorial de l'obra, sobretot si tenim en compte que les tirades de llibres normalment eren de menys de 1000 o de 1000 exemplars.

Hem de referir-nos a aquesta última traducció, la de Roís de Corella, perquè malgrat que el planteig era fer una versió catalana de la *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, des de la nostra perspectiva, el que aquí ens interessa és palesar que la traducció catalana coneguda de la *Carta de Lèntul al Senat de Roma* és la inclosa al pròleg de *Lo primer del Cartoixà*. Volem presentar aquí, com diu el títol, una altra traducció al català de la carta apòcrifa, versió de la qual n'ignorem l'autor¹¹. La lletra forma part d'un volum, imprès a Barcelona, el 26 de febrer de 1524 per Carles Amorós¹². La *Carta* ocupa el foli 10r¹³ i porta per rúbrica encapçalant la pàgina *Letra* i a sota *Publio Lentulo scriu la següent letra als Senadors de Roma* i a continuació ve el text amb la caplletra -la *P* de *Publio*- decorada amb elements vegetals¹⁴. Al volum hi ha també altres composicions: a) la versió catalana de l'obra de Joan de Gerson, *La passió de Jesucrist* (fols. a2r-a9v), b) una altra carta -també apòcrifa- de Pilats tramesa a l'Emperador Tiberi, explicant la mort i resurrecció de Crist (fol. 10r-v, i c) la traducció catalana de l'obra de Jaume de Voràgine, la *Llegenda Aurea* (fols. ii-cclxxiii [i.e. 269]). De cap d'elles se'ns diu qui va ser el traductor.

L'existència d'aquesta versió catalana, independent de l'obra del Cartoixà, vindria a corroborar la difusió independent de la carta apòcrifa, tal com han provat per a l'àmbit hispànic, Hugo O. Bizzarri i Carlos N. Sainz de la Maza (1994). Aquests estudiosos editen en el seu treball, al costat de la versió llatina de Ludolf de Saxònia, les traduccions de Mossèn Roís de Corella i de Fra Ambrosio Montesino, però a més a més, afegeixen dos testimonis inèdits de la transmissió independent de la carta: un en llatí (Madrid, Nacional, ms. 4303) i l'altre en castellà (Madrid, Nacional, ms. 9522¹⁵) copiats tots dos en manuscrits miscel·lanis. Deixant a banda el text català, nosaltres

---

¹¹ Agraïm a la professora Gemma Avenzoa i Vera tota la informació que ens ha proporcionat per a fer aquest treball.

¹² Conservat a la Biblioteca Universitària de Barcelona, amb la signatura B-58/2/12. Lletre gòtica, caplletres decorades i nombrosos gravats, 279 fols. (10 + ii-cclxxiii). Diu el colofó: «A lahor e gloria de nostre senyor deu Jesu christ e de la sua purissima mare senyora nostra Fonc stampada la present obra en la insigna Ciutat de Barcelona per Carles amoros prouensal a xxvi de febrer. En lany Mil D e xxiiij». A la Biblioteca de Catalunya, n'hi ha un altre exemplar molt malmès i incomplet; precisament falten els folis on anava la carta apòcrifa. El mateix Carles Amorós va fer una altra edició, a despeses de Jaume Lacera, l'any 1547 (exemplar a la Biblioteca de Catalunya, 10-VI-17 -descripció a *BITECA*, núm. 2088-). Hem comparat les dues edicions i no es tracta d'una mera reimpressió. De totes maneres, el text és bàsicament el mateix, hi ha alguns canvis ortogràfics, variacions en les conjuncions copulatives (de *e* passa a *i*, o a l'inrevés) i s'afegeix alguna preposició (*de*) que millora la construcció sintàctica. Fa tota la impressió que el que s'ha fet és revisar el text per a millorar-lo i actualitzar-lo a la moda ortogràfica de mitjan segle XVI.

¹³ Els deu primers folis estan sense numerar. La foliació antiga, amb xifres romanes, comença al foli i, precisament on s'inicia l'obra més llarga i representativa del volum: la traducció catalana anònima del *Flos sanctorum* de Jaume de Voràgine. El foli i (r i v) conté gravats i des del foli ii fins al cclxxiii hi ha pròpiament el text de la *Legenda aurea*. Hi ha errors en la numeració dels folis: xix (en lloc de xviii), cx-cxii (xc-xcii), cxxi-cxxii (cxxx-cxxxii), cxlv (cxlx), clxx (clx), ccxxx-cclxxiv (ccxxv-xxlix). Agraïm a Montserrat Lamarca de la Biblioteca Universitària de Barcelona la seva amabilitat en facilitar-nos aquestes dades.

¹⁴ Ocupa cinc línies de text.

¹⁵ Aquest codex procedeix de la Biblioteca de l'Hospital de la Vera Cruz, fundat el 1455 a Medina de Pomar (Burgos) pel Comte d'Haro, on ja hi era segons consta al catàleg fet aquell mateix any.

podem adduir tres testimonis més¹⁶: dos manuscrits i una edició. En veritat, els dos testimonis manuscrits estan al mateix còdex, al ms. 10212 de la Biblioteca Nacional de Madrid: primer hi ha la versió llatina i a continuació de la mateixa mà hi ha la traducció castellana. Va pertànyer al Marquès de Santillana i és de mitjan segle XV, conté obres de Leonardo Bruni traduïdes al castellà i, al final, als folis 56v-57r hi trobem la *Carta de Lèntul*, en llatí i en castellà. L'altre testimoni és en castellà i està en un volum, imprès a Burgos, per Fadrique de Basilea, s. f. (1493?), l'únic exemplar conegut es guarda a Londres, British Library, IB 53235¹⁷, la carta és al foli 14v a-b. Ja veurem com és semblant a la versió catalana que editem tot seguit¹⁸. Hem dividit el text en seqüències o paràgrafs que van identificats amb un número volat (no necessàriament correlatiu) per poder fer les notes pertinents. Cada un d'aquests números serà a la vegada la referència per poder comparar mots, expressions o frases d'aquesta versió catalana amb d'altres versions llatines o vulgars de la carta.

Publio Lentulo Cònsol de Cilícia, Embaixador de Cèsar e ciutadà de Roma. Als elets e justíssims senyors Senadors i ciutadans de Roma, glòria, honor, pau, prosperitat e salut.¹

En aquest temps és aparegut i és viu encara un home i propheta de gran virtut nomenat Jesús, lo qual es dit per les gents propheta de veritat e sos dexebles lo nomenen fill de Déu.² Lo qual ab sola paraula sana tota manera de malalties: il·lumina los cecs, guareix los lebreros, dreça los contrets, fa hoir los sorts e parlar los muts, e ressucita los morts.³ És elegant home e d'una gentil i mesurada granesa, ço és a saber, més gran que petit, ab una formada i equal mijania.⁴ Mostra en lo gest de la sua cara molta graciositat, excel·lència i magestat, la qual és complidament bella sens ninguna màcula.^{5a} Per vista de la qual los qui·l miren lo poden amar i tembre.^{5b} Té los cabells de color de clofolla d'avellana que és ben assaonada sobre l'arbre, e són plans fins a les orelles, mes d'allí abaix són ondejats, composts e ben ordenats, algun tant més clars e colorats, e van-li ventejant per los muscles.⁶ Té una clenxa per mig del cap a usança dels Nazarens.⁷ Té la front plana, serena e condecement espaciosa, ab la faç com he dit sens ruga o alguna taca.⁸ Lo nas té dret e perfetament col·locat, lo qual per una gentil egualtat e mesura li parteix les galtes, les quals són tant formoses que no crech

¹⁶ En veritat, són quatre, perquè hem trobat un manuscrit a la Biblioteca Nacional de Madrid, signatura 9513 que sembla ser el model del ms. 9522 -el ja editat per Bizzarri i Sainz de la Maza-. Hem comparat ambdues versions i és ben clar que estan relacionats entre sí, comparteixen una falta que podria ser conjuntiva (*profeta de virtut* en lloc de *profeta de verdad* que és la lliçó original), i després solament el 9522 fa dues addicions de *muy* i una omisió de *con*.

¹⁷ BOOST 2280. 14 fols. Lletre gòtica. 290 x 197 mm. 2 cols.

¹⁸ En la transcripció dels textos hem adoptat les normes següents: desenrollament de les abreviatures en cursiva; regularització de l'ús de *v* i *u*, així com de *i* i *j*; signes de puntuació, majúscules i separació de mots segueixen l'ús modern. Pel que fa al text català, l'apòstrof i el guionet, d'acord amb la normativa actual; quan s'escau fem servir la *ela* geminada. Hem emprat el punt volat per indicar les elisions que no tenen representació en la llengua moderna. La conjunció copulativa, quan és representada per *y*, la transcribim i tal com ho fem avui dia.

sie cosa més amable e delectable a la vista,^{10a} a la qual formosura és adjunt un mijancer e onestíssim color⁹. Té los ulls més gaços que negres, mes són clars, pintats e resplandents¹³. Té lo especte molt benigne e auctorizat,^{12a} ab lo qual, quant vol, espanta e aconsola.^{12b} Té les selles sobre los ulls en manera d'arch, esteses e per intervall degut separades.^{10b} Té la boca no molt gran, mas compartida molt aptament.^{10c} Los labis són retirants a color de coral.^{10d} Les dents són cristal·lines, posades per gran orde, per les quals discorrent aquella sua discreta lengua no paraules humanes mas una divinal i suavíssima armonia resona.^{10e} En lo parlar és molt attentat e mesurat e parla ab gran discreció, gravitat e auctoritat.¹⁷ Lo qual nunca s'és vist riure, mas plorar sí.¹⁵ La barba té no molt longa, més semblant a home *qui* és edat de xxx anys, i és de la mateixa color dels cabells i està per lo mig biforcada i és sufficientment espesa.¹¹ En lo rependre se mostra terrible, mes en so exortar, consellar i amonestar és molt benigne, alegre, mansuet e amigable^{14a}, retenint emperò tostemps una increïble e marauellosa gravitat.^{14b} En los braços e les mans té tanta bellesa corresponent a la proporció de tot lo cors, que és delit de mirar-los.¹⁶ Finalment té tots los altres membres formats e ornats de tant loable e inefable pulcritut que no crech sia mai nat tan excel·lent i elegant home entre los fills dels hòmens.¹⁸

Editem ara la versió castellana de l'edició publicada a Burgos, per Fadrique de Basilea, c. 1493.

En el tiempo de César Octaviano, como de todas las partes del mundo los presidentes de las provincias escriviessen a los senadores las novedades que ocurrían en cada parte,⁰ uno, llamado Publio Léntulo, assistente en la tierra del rey Herodes, escribió a los senadores de Roma en esta manera.¹

En estos tiempos ha parecido y aun vive un hombre de grand virtud llamado *Jesuchristo*, al qual llaman las gentes propheta de verdad y sus discipulos fijo de Dios.² El qual sana dolientes y resucita muertos.³ Hombre de luenga estatura con medianía, y muy gentil.⁴ Tiene el rostro de grand acatamiento, el qual los que le miran pueden amar y temer.⁵ Tiene los cabellos de color de casco de avellana muy sazonada, fasta las orejas llanos, mas dende abaxo ondeados, compassados y emparejados, y algo más ruvios y resplandescentes que le van venteando por los hombros.⁶ Tiene clencha por medio de la cabeça a fuer de los nazarenos.⁷ Tiene la fruente llana y muy serena, con la faz sin ruga o tacha alguna,⁸ a la qual fermosea un mediano color.⁹ En la nariz nin en la boca no ay que decir.¹⁰ Tiene la barba espesa y de hombre mancebo, del mismo color del cabello, no luenga mas en medio forcajada.¹¹ Tiene el aspecto simple y auctorizado,¹² con los ojos garços, pintados y claros.¹³ En el reprehender, terrible; en el amonestar, benigno y amigable, alegre, guarda empero su gravidad.¹⁴ Al qual nunca vieron reír, mas llorar sí.¹⁵ En la estatura del cuerpo proporcionado y derecho.^{16a} Tiene las manos y los braços que es deleite de verlos.^{16b} En el fablar ralo, grave y discreto,¹⁷ de grand beldad entre los fijos de los hombres.¹⁸

La versió castellana presenta els números de les seqüències correlatius perquè segueix quasi fidelment el text llatí contingut en l'obra de Ludolf de Saxònia, encara que, de vegades, afegeix elements nous, i n'omiteix algun altre. Ens servirà per anar comentant la traducció catalana, que com és de preveure, no és una versió mot a mot.

La carta comença amb la *salutatio* (núm. 1) seguint les pautes de les *Artes dictaminis* medievals¹⁹. Tenim les tres parts característiques: la *intitulatio*, el remitent amb els seus atributs (Lèntul, cònsul, ambaixador i ciutadà romà), la *inscriptio*, destinatari també amb els seus càrrecs o atributs («als elets e justíssims²⁰ senyors Senadors i ciutadans de Roma»), i després el que seria pròpiament la *salutatio* on es fan paleses les salutacions («glòria, honor, pau, prosperitat e salut»; seguint les fòrmules protocol·làries de la cancelleria)²¹. Cap altra de les versions conservades presenta aquest tipus de *salutatio*, més aviat sembla un afegit del traductor al català seguint les formes tòpiques cancelleresques. A continuació començaria la *narratio* exposant l'existència del nou profeta que fa miracles, i aquí trobem la primera *amplificatio* del traductor català (núm. 3), on altres testimonis solament diuen que cura els malalts, vegis, per exemple, el text copiat en castellà, la versió catalana fa una enumeració («il·lumina los cecs, guareix los lebreros, dreça los contrets...»). Val a dir que aquest paràgraf núm. 3 solament està contingut en una versió llatina copiada al segle XV²², a la subsegüent traducció castellana²³, així com a l'altra versió també en castellà (Madrid, Nacional, mss. 9522 i 9513)²⁴. L'autor català continua amplificant i inclou una de les expressions tan característiques i explicatives dels traductors medievals «ço és a saber». Anant resseguint el text sempre trobem més adjectius, noms i grups de sinònims en la versió catalana²⁵ que en la castellana, malgrat les nombroses coincidències. Però on el traductor català fa l'*amplificatio* més destacada és a la descripció dels trets de la cara. Quan el Cartoixà diu «Nasi prorsus et oris nulla fruit reprehensio», l'autor de la versió catalana detalla tots els elements de la descripció de persones que recomenaven les Arts Poètiques medievals, l'ordre que recull Faral (1971) és el següent: els cabells, el front, les celles i l'interval que les separa, els ulls, les galtes i llur color, el nas, la boca i les dents, i la barba. El traductor català, seguint el model de la preceptiva, completa els trets que no hi eren a l'original llatí: el nas («Lo nas té dret e perfetament col·locat»), les galtes i la

¹⁹ Les cinc parts d'una carta eren la *salutatio*, la *captatio benevolentiae*, la *narratio*, la *petitio* i la *conclusio*. Pel que fa a la retòrica de l'art epistolar, vid. James J. Murphi (1986, pp. 202-274), i per a la *salutatio* en especial, vid. Carol A. Copenhagen (1984 i 1985).

²⁰ El superlatiu en -íssim no apareix en textos catalans fins a les acaballes del XIV, podria ser un element per datar la traducció. En aquest cas, se'ns fa difícil considerar «justíssim» un calc del llatí, perquè aquesta *salutatio* no hi és en cap de les altres versions conservades de la carta, ni a les llatines ni a les vulgars.

²¹ Tal com assenyala Carol A. Copenhagen, (pp. 256-257), el nombre d'atributs estava en funció de l'estatus de cada remitent i destinatari, i de les relacions que hi havia entre ells.

²² «Suscitans mortuos et sanans langores» (fol. 56v, Madrid, Nacional, 10212).

²³ «Este rresuscita los muertos e sana las enfermedades» (íbid, fol. 57r).

²⁴ «E este rresucita los muertos e sana todas enfermedades»

²⁵ Vid. al respecte els valuosos treballs de Curt Wittlin (1991 i 1995).

coloració («lo qual per una gentil egualtat e mesura li parteix les galtes [...] a la qual formosura és adjunt un mijancer e onestíssim color»), les celles («Té les selles sobre los ulls en manera d'arch, esteses e per intervall degut separades»), la boca («Té la boca no molt gran, més compartida molt aptament»), els llavis («Los labis són retirants a color de coral»), i les dents («Les dents són cristal·lines, posades per gran orde»), clar que l'ordre queda trencat, així els ulls i les celles vénen després del nas, segurament fruit d'anar reajustant el text que traduïa o copiava. Hem buscat en aquesta part, que és la més genuïna, en el sentit de que el traductor hi intervé posant artificis de la pròpia collita, algunes característiques que poguessin definir l'estil del nostre lletraferit traductor i val a dir que presenta alguns trets de la dita «valenciana prosa»²⁶. El text és curt i no és molt llarga la part on innova, no gensmenys, trobem interessant fer-hi esment. Els trets de «valenciana prosa» que hi trobem representans són els següents: algunes construccions negatives en lloc d'afirmatives («la boca no molt gran», núm. 10c, «La barba té no molt longa», núm. 11, «no paraules humanes mas una divinal i suavíssima armonia», núm. 10e), gerundi usat en forma participial flexionada («Los labis són retirants a color de coral», núm. 10d), dislocació de l'adjectiu al final de frase («Té les selles sobre los ulls en manera d'arch, esteses e per intervall degut separades», núm. 10b), col·locació del verb a final de frase («divinal i suavíssima armonia resona», núm. 10e), i nombrosos adjectius avantposats als verbs, així com grups de sinònims.

Per acabar aquesta valoració, voldríem fixar-nos en els mots i estructures que hem subratllat en amdós textos. Ho hem fet així per remarcar no tots els elements que comparteixen sinó tots los elements que ténen en comú ells i només ells, és a dir que no hi són en cap altra versió llatina o vernacle de les conservades²⁷. D'entre tots els mots subratllats, voldríem destacar-ne uns quants que no poden sorgir d'una manera casual, són de naturalesa lèxica. Ens hi referirem en ordre d'aparició dins del text. En primer lloc tenim l'adjectiu *assaonada* / *sazonada* (núm. 6), les altres versions diuen sencillament *madura* o la idèntica paraula llatina; tenint en compte que constituïria una *lectio difficilior*, trobem estrany que dos traductors emprin el mateix mot. Igual succeïx amb *clenxa* / *clencha* (núm. 7), corresponent al mot llatí *discrimen* -en totes les versions. El mot castellà més habitual per aquest significat era *carrera*, que és el que conté el ms.

²⁶ Seguim les indicacions de Jordi Rubió i Balaguer (1964).

²⁷ Corregint les proves d'aquest treball m'ha arribat un article, que encara és en premsa, i que està molt relacionat amb el tema que ens ocupa, me l'ha tramés el seu autor, el Dr. Sergi Gascón Uris, a qui li estic molt agraïda; es titula «Retrat de Jesucrist en les obres d'Eiximenis» (*A Sol post*, juny 1998, en premsa). En aquest estudi Sergi Gascón edita els textos eximenians que recullen retrats de Crist, especialment del *Libre dels àngels* i de la *Vita Christi*, obres que, com ell mateix va indicar en la seva edició del *Libre dels àngels* (1992) guarden estreta relació. Sergi Gascón també compara aquests retrats amb els que han estat publicats per Hugo O. Bizzarri i Carlos N. Sainz de la Maza (1994), és a dir, els mateixos als quals ens hem referit en aquest treball. En general, els retrats d'Eiximenis són molt més amplificats, parla del color de la pell de la cara, del vestit..., hi afegeix en general molts més detalls i més elements cromàtics, pictòrics fins i tot, com ho ha assenyalat Sergi Gascón. Pel que fa als textos per nosaltres editats, hem de dir que no hi ha més elements comuns que els que tenen com a font l'obra del Cartoixà, o sigui, que no podem relacionar la versió catalana -la que conté més trets descriptius- amb els textos d'Eiximenis.

10212 (BN de Madrid) i el que fa servir també fra Ambrosio Montesino; el mot de la versió portuguesa és «spartedura», malgrat existir la forma *crencha* també en portuguès²⁸. Coromines considera que és d'etimologia incerta i que no pot ser un mot genuí en totes tres llengües, més aviat pensa que del català passà al castellà i al portugués. En provençal està documentada la forma del verb *clenxar* a una estampida de Cerverí de Girona. Si ens atenim a les primeres documentacions del mot, tenim la catalana a les *Històries Troianes* de Jaume Conesa, al segle XIV i, en canvi, en castellà la primera documentació es remunta a 1490, al *Vocabulario* d'Alonso de Palencia²⁹. Seria en castellà una *lectio difficilior*. I el tercer mot al que em referiré és a *gaços / garços* (núm. 13). Diu Coromines al *DCECH* «de color azulado, aplicado especialmente a los ojos, de origen incierto, no es seguro que sea variante de *zarco*», la paraula castellana que surt a les altres versions és justament l'arabisme *zarco*. D'altra banda la forma llatina *-glaucis-* no tenia equivalència etimològica. El diccionari d'Alcover-Moll recull el mateix significat pel mot català: *gas o gaç*, «blau o blavós aplicat als ulls, ja l'empra Eiximenis al *Llibre dels àngels*, deriva probablement de l'italià *gazzo* (blau)». Totes aquestes reflexions ens porten a considerar seriosament la relació entre ambdues versions: la catalana i la castellana que hem editat. Si hi afegim que al volum on hi ha la versió castellana de la carta hi figuren pràcticament les mateixes obres que a l'edició catalana, la traducció castellana de l'obra de Joan Gerson (*Pasión del eterno príncipe Jesucristo*), una «Oración muy devota al crucifijo», la carta de Pilat a Tiberi (*Carta al emperador Tiberio*) i la traducció castellana del *Flos sanctorum* de Jaume de Voràgine (*Leyenda de los santos, la cual se llama historia lombarda*), haurem de concloure que estan emparentades. És evident que la versió castellana no deriva de la catalana conservada, doncs la catalana està molt més amplificada. Tampoc pensem que la catalana pugui ser còpia de la castellana, trobem molt estranya la presència del mot *clencha* en el text castellà. Així és que la hipòtesi més versemblant és que tots dos derivin d'una altra versió o catalana o castellana, no d'una llatina, doncs la presència en ambdues versions de mots que no tenen equivalent etimològic llatí ho impediria. Tenim dues possibilitats que expliquem tot seguit. Que l'antígraf fos en català i fos traduït al castellà, a les acaballes del segle XIV o a començament del XV, com succeix amb nombroses obres que foren transferides al castellà al llarg del XIV i XV (penseu en el catàleg de traduccions fet per Jaume Riera i Sants, 1989, que registra 60 traduccions al castellà a partir del català), és potser la hipòtesi més plausible. O bé, que el text del que deriven ambdues versions fos escrit en castellà i fos traduït al català a final del XV a València, com va succeir, per exemple, amb la traducció de la *Cárcel de amor* de Diego de San Pedro, feta per Bernardí Vallmanya (*Càrcer d'amor, traduït de llengua castellana en estil de valenciana prosa*, València, Joan Rosenbach, 1493), o amb el *Cordial de las quatro cosas postrimeras* d'original llatí, però traduïda en valenciana prosa des de la versió castellana de Gonzalo García de Santa María (València, 1495).

²⁸ Roís de Corella canvia l'estructura de la frase: «Y en dos parts se partien, al modo quexels Nazarens los porten».

²⁹ La forma castellana *clenchador* surt documentada ja el 1402.

BIBLIOGRAFÍA

- ALCOVER, ANTONI M. Y FRANCESC DE B. MOLL (1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca.
- BAIER, WALTER (1977): *Untersuchungen zu den Passionsbetrachtungen in de «Vita Christi» des Ludolf von Sachsen*, Salzburg.
- BATAILLON, MARCEL (1966): *Erasmus y España*, México, Fondo de Cultura Económica, 2a edició.
- BERGER, PHILIPPE (1987): *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 2 vols.
- BIZZARRI, HUGO O. Y CARLOS N. SAINZ DE LA MAZA (1994), «La «Carta de Léntulo al Senado de Roma»: Fortuna de un retrato de Cristo en la Baja Edad Media Castellana», *Rilce*, X, pp. 43-58.
- BODENSTEDT, MARY INMACULATE (1944): *The «Vita Christi» of Ludolphus the Carthusian*, Washington, The Catholic University of America.
- COPENHAGEN, CAROL A. (1984): «Salutations in Fifteenth-Century Spanish Vernacular Letters», *La Corónica*, XII, 2.
- COPENHAGEN, CAROL A. (1985): «The Exordium or Captatio Benevolentiae in Fifteenth-Century Spanish Letters», *La Corónica*, XIII, 2.
- COROMINES, JOAN (1980-91): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial/»La Caixa».
- COROMINAS, JOAN Y JOSÉ A. PASCUAL (1980): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos.
- FARAL, EDMOND (1971): *Les Arts Poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, París, Honoré Champion.
- GASCÓN URIS, SERGI (1992) *Edició crítica del «Libre dels àngels» (1392) de Francesc Eiximenis. Introducció, text, notes, índexs i apèndix*, 2 vols., Departament de Filologia Catalana, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral.
- GASCÓN URIS, SERGI (en premsa): «Retrat de Jesucrist en les obres d'Eiximenis», *A Sol post*, juny 1998.
- HAUF, ALBERT G. (1990): *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*. Barcelona, Institut de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 19).
- HAUF, ALBERT G. (1994): «La espiritualidad valenciana en los albores de la Edad Moderna», en *1490. En el umbral de la modernidad*, València, Generalitat Valenciana - Consell Valencià de Cultura, pp. 487-506.
- MIQUEL I PLANAS, R. (1913): «Introducció» a les *Obres de J. Roig de Corella*, Barcelona.
- MURPHY, JAMES J. (1986): *La retórica en la Edad Media*, México, Fondo de Cultura Económica, 1a edició en anglès, 1974.
- RIERA I SANTS, JAUME (1989): «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», en *Actes del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986)*. Area 7. *Història de la Llengua*, ed. Antoni Ferrando, València,

Institut de Filologia Valenciana, VIII, pp. 699-709.

RUBIÓ I BALAGUER, JORDI (1964): «Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya», en *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*, Barcelona, Edicions 62, pp. 9-25.

SERRANO MORALES, J. E. (1898-99): *Reseña histórica en forma de diccionario de las imprentas que han existido en el Reino de Valencia*, Valencia.

WITTLIN, CURT (1991): *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Repertoris de la Secció Filològica, 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

WITTLIN, CURT (1995): *De la traducció literal a la creació literària*, Biblioteca Sanchis Guarnier, 34, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.